

В. А. Греченко

СУЧАСНА ІСТОРІОГРАФІЯ ДІЯЛЬНОСТІ МІЛІЦІЇ УКРАЇНИ В РОКИ НЕПУ

Розглянуто основні тенденції вивчення історії діяльності радянської міліції України в 1920-ті роки в працях сучасних істориків. Значну увагу приділено дисертаційним працям: виявлено їх досягнення, недоліки та маловивчені аспекти.

Ключові слова: *радянська міліція, неп, історіографія історії України.*

Історія міліції завжди викликала інтерес у істориків, правознавців, політологів, кримінологів, соціологів, психологів та багатьох інших фахівців різних галузей життєдіяльності та просто читачів. Розробка питань історії діяльності міліції почалася фактично з моменту її виникнення. Але дійсно науковою стала лише із здобуттям Україною незалежності, тобто з початку 1990-х років, коли з'явилися можливості використання різних методологічних підходів до дослідження даної проблеми, коли була відкинута певна «закритість» цієї теми та розширено доступ до архівних матеріалів.

У даній статті ми торкаємося саме цього періоду розвитку історіографії питання і маємо на меті аналіз основних публікацій з цієї тематики у зазначений період.

Історіографія питання знайшла своє висвітлення у деяких кандидатських дисертаціях, зокрема О. В. Чернухи [18] та (меншою мірою) С. В. Васильєва [3], а також у монографії О. К. Міхеєвої [10]. Звертає на себе увагу те, що більшість сучасних дослідників діяльності міліції в добу непу є харківськими істориками. Це говорить на користь того, що саме тут сформувалася відповідна наукова школа.

Для 1990-х років характерною тенденцією є вихід порівняно незначних за обсягом досліджень та навчальних посібників, де розглядаються питання історії діяльності міліції. У цьому контексті слід виділити історико-правове дослідження І. Усенка [16]. Для цієї не дуже значної за обсягом, але змістовної роботи характерні нові методологічні підходи, прагнення простежити еволюцію

правоохоронних органів у вказаний період і поступову трансформацію їх з «органів революційної законності» (хоча таке словосполучення є нині дискусійним і має вживатися у лапках) на органи тоталітарного режиму. Основна увага автором, у силу специфіки історико-правового дослідження, приділяється аналізу різних нормативно-правових документів, їх значенню для діяльності міліції і, відповідно, менше – практичній діяльності органів внутрішніх справ.

У історико-правовому руслі написано і посібник А. Тимченка «Правові основи організації й діяльності міліції України в 1917–1941 роках», що вийшов друком у Луганську в 1998 р. [15]. Спрямованість та форма видання (посібник) надали можливість авторові схарактеризувати основні нормативно-правові акти, що регламентували організацію та діяльність міліції УСРР у вказаний період, зокрема і в добу непу. Хоча цей посібник має значення як узагальнююча робота, він містить мало нового фактичного матеріалу та нових тверджень.

Подібною роботою є і посібник, який був підготовлений викладачами Харківського національного університету внутрішніх справ у 1999 р. [6]. Історія міліції періоду непу розглядається авторами, в силу обмеженого обсягу матеріалу, у вигляді основних напрямів і характеристик розвитку правоохоронних органів України, але тут можна віднайти нові оцінки її діяльності. Глибина викладу матеріалу обумовлювалася тим, що даний посібник призначався для відповідного спецкурсу для курсантів університету внутрішніх справ.

Загальна характеристика правотворчої та правозастосовної діяльності органів влади УСРР періоду 1920-х рр. подається у ґрунтовному монографічному дослідженні І. Г. Біласа «Репресивно-каральна система в Україні. 1917–1953 рр.: Суспільно-політичний та історико-правовий аналіз» у двох книгах [2]. Ця монографія, зокрема, розкриває і сутність покладених на міліцію УСРР завдань протягом 20-х рр. XX ст.

Отже, в 1990-ті роки відбувається процес становлення сучасних поглядів на дану проблему, йде осмислення нових методологічних підходів та перегляд радянських оцінок діяльності міліції.

У 2000-і роки вивчення зазначеної проблеми продовжилось. Серед дисертацій, захищених у цей період, першою у хронологічному порядку йде робота О. І. Олійника «Народний комісаріат внутрішніх справ України (1917–1941 рр.)». В тому числі, автор приділив увагу й добі непу: зосередив свою увагу на організаційно-правових основах

діяльності народного комісаріату внутрішніх справ України у 1923–1930 рр., зокрема, розглянув структуру та функції НКВС УСРР в 20-х роках, завдання та нормативно-правові засади діяльності основних підрозділів НКВС УСРР.

Чималий фактичний матеріал, який стосується питань організації та діяльності міліції УСРР, міститься у праці «История Донецкой милиции 1917–2000 гг.» [5]. Ця колективна монографія за редакцією В. С. Малишева вийшла друком у 2000 р. і стала важливим доробком у вивченні особливостей становлення та діяльності регіональної міліції, її боротьби зі злочинністю.

Важливим внеском в розробку даної проблематики стала дисертаційна робота І. Д. Коцана «Міліція Харківщини у 1917–1930 роках» [7]. У ній автор досить послідовно розглядає процес створення радянської міліції на Харківщині, її становлення та правові основи організації та діяльності. Періоду непу присвячено другий і третій розділи дисертації, де дослідник вивчає удосконалення організаційних форм та правові основи діяльності міліції Харківщини у 20-ті рр., процес воєнізації міліції, організацію промислової міліції, карного розшуку, кадрову політику у цей період, чистки у лавах міліції, підготовку та навчання міліції Харківщини у 20-ті роки, матеріальне та фінансове забезпечення працівників міліції. Поряд із цим автор детально розглядає основні напрямки діяльності радянської міліції Харківщини у цей період, зокрема боротьбу зі злочинністю, з бандитизмом, зі спекуляцією, з пияцтвом та самогеноварінням, зі злочинами проти власності. Характерно, що більшість підрозділів роботи починаються зі слів «боротьба».

Новаторською у багатьох аспектах стала монографія О. К. Міхеевої [10], в якій авторка зробила вдалу спробу проаналізувати причини кримінальної злочинності у вказаний період та виявити основні напрями боротьби з нею. Власне діяльності міліції у роботі присвячено підрозділ 3.3 та четвертий розділ монографії. Дослідниця розглядає процес вирішення організаційних та кадрових питань у міліції та кримінальному розшуку і боротьбу з кримінальною злочинністю в Донбасі у 1920-ті, що, до певної міри, вже досліджувалося раніше у захищеній ще у 1976 р. дисертації В. М. Алтуєва [1]. (Дивно, що О. Міхеева жодного разу в цих розділах не посилається на нього). Проте вона і тут знайшла свою нішу, розглядаючи проблему дещо у інших ракурсах, ніж її попередники, послідовно вивчивши юридичні засади правоохоронної діяльності, форми та методи боротьби зі

злочинністю, а головне – результативність діяльності правоохоронних органів. У 2011 р. вона видала нову монографію, яка присвячена становленню та функціонуванню правоохоронних органів в УСРР в роки непу [11]. У фокусі уваги дослідниці опинилися судова система УСРР, адвокатура та прокуратура, поєднані під керівництвом НКЮ, міліція та кримінальний розшук, керовані НКВС УСРР, а також пенітенціарна система, що контролювалася та регулювалася цими обома народними комісаріатами. Розглянуті в комплексі та у контексті буття суспільства часів непу, ці елементи правоохоронної системи надають картину нелегкого та проблемного перерозподілу функцій, пошуку оптимальної організаційної моделі правоохоронної діяльності.

У 2012 р. О. К. Міхеевою була захищена докторська дисертація на тему: «Правоохоронні органи УСРР в роки непу: історичні аспекти формування та діяльності». Авторкою здійснено комплексне дослідження системи правоохоронних органів УСРР та їхньої діяльності у період нової економічної політики. Ці дослідження зробили Оксану Міхееву одним з кращих знавців цієї проблеми.

У 2007 р. А. Є. Шевченком була захищена дисертація «Правові засади діяльності органів внутрішніх справ УСРР на транспорті у першій половині XX ст.» [19]. У дисертації досліджується процес створення органів міліції на транспорті, правового оформлення і регулювання їх діяльності, пошуку оптимальних структурних форм. Аналізуються методи та рівень ефективності діяльності органів внутрішніх справ на залізничному, водному, автомобільному транспорті, адміністративні санкції щодо порушників діючих юридичних норм. Періоду 1920-х рр. присвячено другий розділ дисертації і тут є багато цікавих узагальнень та фактів щодо організаційно-правового оформлення діяльності органів внутрішніх справ на транспорті, нормативної бази формування органів внутрішніх справ на залізничних та водних шляхах, але мова йде лише про одну з ділянок діяльності органів міліції – на транспорті.

Цікаве та оригінальне дослідження здійснено С. В. Васильєвим [3]. Наукова новизна роботи полягає в тому, що в ній аналізується правовий статус працівника української міліції у 1920-х рр., але власне діяльності міліції приділяється значно менше уваги.

Організаційно-структурній побудові міліції УСРР у 1918–1934 роках присвятив свою дисертацію Д. В. Галкін [4]. Автором здійснено комплексне, системне за характером та концептуальне за змістом дослідження процесів становлення та розвитку організаційно-структурної побудови міліції УСРР у 1918–1934 роках; з'ясовано, що ці

процеси мали суперечливий характер і зумовлювалися формуванням тоталітарного режиму в СРСР. У дисертації запропоновано періодизацію процесів виникнення, становлення та розвитку міліції УСРР у 1918–1934 роках; у її межах виокремлено три етапи, що різняться між собою за змістом та історичними рамками: «критичний» (1921 р. – середина 1923 р.), «переломний» (друга половина 1923 р. – 1925 р.), «стабілізації» (1926–1930 роки). Тут автор дисертації спирається на точку зору Є. В. Мещерякова, який запропонував подібну періодизацію ще у 2000 р. [8]. Принагідно зазначимо, що П. Михайленко та В. Довбня вважають, що період «становлення» стосується 1919–1922 рр. [9].

Всі ці точки зору мають право на існування, але ми пропонуємо дещо іншу періодизацію. Як нам здається, можна виділити п'ять основних етапів у процесі становлення органів радянської міліції в Україні:

Перший етап: лютий – листопад 1917 року – підготовчий, коли на зміну поліцейській машині прийшли загони народної міліції, інші озброєні формування трудящих, які охороняли фабрики, заводи, стояли на варті громадського порядку. Це період, коли радянська міліція не була штатним державним органом, а виступала як організація, що поєднувала в собі державні і громадські риси. Другий етап: грудень 1917 року – лютий 1919 року – початковий, коли розпочалася робота зі створення на місцях органів робітничо-селянської міліції. Третій етап – лютий 1919 року – вересень 1920 року – формувальний. На цьому етапі були визначені і отримали свій розвиток основні організаційні форми, напрями і методи діяльності радянської міліції. Юридично вони були закріплені в «Положенні про робітничо-селянську міліцію», яке було затверджено РНК УСРР 14 вересня 1920 р. Четвертий етап: з вересня 1921 року по грудень 1923 року – становлення. У цей період тривав процес становлення міліції як спеціального штатного державного органу охорони громадського порядку, побудованого централізовано, відбулося закріплення її правового становища. П'ятий етап: з січня 1923 року по грудень 1930 року – зміцнення, коли відбулася реорганізація республіканської міліції відповідно до Положення про НКВС, затвердженого 20 вересня 1924 р. спільною постановою ВУЦВК та РНК УСРР.

Деякі питання діяльності міліції розглянуто у дисертації А. Д. Семикопного «Боротьба з організованою злочинністю в УСРР у роки нової економічної політики», яка також була захищена у 2011 р. [14]. Автор доводить, що радянська держава не виробила

єдиної політики щодо запобігання і боротьби зі злочинністю, на цю її діяльність суттєво впливали завдання придушення повстанського антирадянського руху та знищення політичного збройного опору; починаючи з 1923–1924 років ці впливи стали швидко слабшати, водночас все більш актуальними ставали завдання забезпечення економічної безпеки держави.

Значний внесок в розробку даної проблеми було зроблено дисертаційним дослідженням О. В. Чернухи [18]. У дисертації автор поставив за мету здійснити комплексний аналіз становлення і практичної діяльності органів внутрішніх справ Харківщини в добу непу. Досить цікавий та оригінальний матеріал акумульовано автором дисертації в 7 таблицях, які є важливим компонентом його роботи. Разом із тим, деякі твердження автора потребують додаткової аргументації, або більш поглибленого вивчення. Наприклад, на с. 51 здобувач пише про чистку в лавах міліції і стверджує, що «кваліфікація та досвід нових співробітників нерідко поступалися старим кадрам», але ніяких доказів щодо цієї своєї тези не наводить. Теж саме можна сказати і щодо твердження на с. 59 про те, що «підрайони міліції відчували брак коштів». У другому розділі дисертації слід відзначити певну нерівномірність розміщення матеріалу. Переважають факти і узагальнення, що стосуються періоду 1921–1923 рр., а наступний період висвітлено зі значно меншою детальністю та скрупульозністю. Автор стверджує, що використовував у дисертації статистично-математичний метод, але у вступній частині роботи нічого не говориться про те, як саме він його використовував. До недоліків дисертації слід віднести також те, що здобувач не завжди критично відноситься до тих джерел, якими користувався. Наприклад, на с.117 автор пише: «Безперечним свідченням героїзму є документи тієї епохи». Але, як відомо, будь-які документи (особливо тієї епохи!) не можуть бути «беззаперечним свідченням». Не зовсім вдалою є спроба автора знайти заміник радянському терміну «політичний бандитизм». На с.118. здобувач навіть пропонує називати цей рух «командос», що, на нашу думку, є неприйнятним. «Командос», як відомо, - це загони спецпризначення у ряді країн і тому з бандитизмом в Україні на початку 20-х рр. їх неможливо порівнювати. Поняття «командос» використовувалось і під час англо-бурської війни для позначення ополченців. Але і у цьому варіанті даний термін не можна застосовувати щодо наших реалій початку 20-х рр. Стосовно поняття «бандитизм»: його визначення є у кримінальному праві і факт, який

наводить автор вже на наступній сторінці (про напад на село і вбивство 10 осіб), якраз і свідчить про бандитський характер цих формувань. Ми переконані, що досить вдале формулювання запропоноване стосовно подібних явищ відомим істориком Наталією Яковенко, яка характеризує їх як «соціальний бандитизм». Що ж до спроб здобувача порівняти цей рух з махновщиною, то слід відзначити, що вони також не є переконливими.

У 2013 р. вийшла друком цікава монографія А. С. Чайковського та колективу авторів, які йому допомагали [17]. Слід відзначити, що висвітлення різних періодів історії органів внутрішніх справ виявилось достатньо цікавим і пізнавальним. Цьому сприяє і архітектоніка книги, у якій багато ілюстрацій, фотографій та історичних довідок про діяльність деяких установ та біографій людей, дотичних до цієї сфери. Це позбавляє книгу «академічної сухості» і полегшує її загальне сприйняття. Але, разом з тим, в цьому можна вбачати і певний недолік книги, оскільки вона стає більш схожою на науково-популярне видання, ніж на монографічне дослідження, - тим більше, що посилань на літературу у книзі немає. Треба відзначити, що назва другого розділу «Наглядати невідступно...» не є оригінальною – саме так називається монографія О. Н. Ярмиша, присвячена діяльності політичної поліції, що вийшла друком у 1992 р.

Отже, у період розбудови незалежної України об'єктом досліджень науковців стали різні аспекти діяльності міліції в умовах непу. Зокрема, сучасні історики досліджували проблеми правового регулювання діяльності правоохоронних органів, питання кадрової політики й особливості політико-виховної роботи, а також професійної підготовки співробітників міліції, різноманітні форми і методи суспільного контролю за робітничо-селянською міліцією в період її становлення і розвитку. Більш широко і ретельно став аналізуватися процес становлення основних служб міліції, методи профілактики та запобігання злочинам.

Таким чином, узагальнення літератури з історії міліції, виданої за останні 25 років, засвідчує, що накопичено значний фактичний матеріал, що висвітлює процес становлення і розвитку міліції в 1921–1929 рр. До наукового обігу введено багато історичних джерел, в тому числі раніше недоступних дослідникам. Проте, слід зазначити, що історія міліції залишається перспективним напрямом досліджень. Особливо це стосується вивчення регіональних особливостей формування та діяльності органів внутрішніх справ. Головний же

висновок, який можна зробити за результатами аналізу історіографії проблеми, полягає в тому, що дослідникам слід більше уваги приділити засвоєнню нових методологічних підходів, зокрема принципів антропологічно орієнтованої історії.

1. Алтуев В. Н. Рабоче-крестьянская милиция Украинской ССР в период восстановления народного хозяйства (1921–1925 гг.) : дис. ... канд. ист. наук / В. Н. Алтуев. – Днепропетровск, 1976. – 179 с.
2. Білас І. Г. Репресивно-каральна система в Україні 1917–1953 рр.: Суспільно-політичний та історико-правовий аналіз : у 2 кн. / І. Г. Білас. – К., 1994. – Кн. 1. – 428 с.
3. Васильєв С. В. Правовий статус працівників міліції УСРР у 20-х роках ХХ ст. : дис. ... канд. юр. наук / С. В. Васильєв. – Харків, 2008. – 174 с.
4. Галкін Д. В. Організаційно-структурна побудова міліції УСРР у 1918–1934 роках (історико-правова характеристика) : дис. ... канд. юрид. наук / Д. В. Галкін. – Харків, 2011. – 186 с.
5. История Донецкой милиции 1917–2000 гг. / ред. В. С. Малышева, В. М. Бесчастного, Л. Д. Кириченко [и др.]. – Донецк, 2000. – 472 с.
6. Історія органів внутрішніх справ. Ч. 2 : ХХ століття : навч. матер. до спецкурсу / за ред. Л. Зайцева. – Харків, 1999. – 154 с.
7. Коцан І. Д. Міліція Харківщини у 1917–1930 рр. : дис. ... канд. юрид. наук / І. Д. Коцан. – Х., 2003. – 190 с.
8. Мещеряков Є. В. Щодо питання про періодизацію історії міліції Української РСР 1921–1930 рр. // Вісник Університету внутрішніх справ. Спецвипуск. – Х., – 2000. – С. 91–96.
9. Михайленко П. Становлення робітниче-селянської міліції УСРР (1919–1922 рр.) / П. Михайленко, В. Довбня // Міліція України. – 2003. – № 7. – С. 26–27.
10. Міхеєва О. К. Кримінальна злочинність і боротьба з нею в Донбасі (1919–1929) / О. К. Міхеєва. – Донецьк, 2004. – 248 с.
11. Міхеєва О. К. Становлення та функціонування правоохоронних органів УСРР (1921–1928 рр.) : історичні аспекти / О. К. Міхеєва – Донецьк, 2011. – 456 с.
12. Про затвердження «Положення про робітниче-селянську міліцію УСРР»: Постанова Ради Народних Комісарів УСРР від 14 вересня 1920 р. // Збірник узаконень Робітниче-селянського уряду України. – 1921. – № 2. – Ст. 70.

13. Про затвердження «Положення про робітничо-селянську міліцію УСРР»: Постанова Всеукраїнського Центрального Виконавчого Комітету і Ради Народних Комісарів УСРР від 10 листопада 1926 р. // Михайленко П. П. Історія міліції України в документах і матеріалах (1917–1953 рр.): у 3 т. / П. П. Михайленко, Я. Ю. Кондратьєв. – К., 1999. – Т. 1 : 1917–1925 рр. – С. 37–43.
14. Семикопний А. Д. Боротьба з організованою злочинністю в УСРР у роки нової економічної політики : дис. ... канд. юрид. наук / А. Д. Семикопний. – Харків, 2011. – 184 с.
15. Тимченко А. Правовые основы организации и деятельности милиции Украины в 1917–1941 гг. : учеб. пос. / А. Тимченко. – Луганск, 1998. – 86 с.
16. Усенко І. Україна в роки НЕПу: доля курсу на революційну законність / І. Усенко – Х., 1995. – 74 с.
17. Чайковський А. С. Айсберг. З історії органів внутрішніх справ і державної безпеки України / А. С. Чайковский. – К., 2013. – 704 с.
18. Чернуха О. В. Формування та діяльність органів внутрішніх справ Харківщини в роки непу (1921–1929 рр.) : дис. ... канд. іст. наук / О. В. Чернуха. – Харків, 2012. – 162 с.
19. Шевченко А. Є. Правові засади діяльності органів внутрішніх справ УРСР на транспорті у першій половині ХХ ст. (історико-правове дослідження) : дис. ... докт. юрид. наук / А. Є. Шевченко. – Донецьк, 2007. – 475 с.

Греченко В. А. Современная историография деятельности милиции Украины в годы нэпа

Рассмотрены основные тенденции изучения истории деятельности советской милиции Украины в 1920-ые годы в трудах современных историков. Значительное внимание уделено диссертационным работам: выявлены их достижения, недостатки, а также малоизученные аспекты.

Ключевые слова: советская милиция, нэп, историография истории Украины.

Grechenko V. A Modern historiography of activity of militia in Ukraine in the years of new economic policy

The article considers main tendencies of studying the history of activity of Soviet militia in Ukraine in the 1920s in the works of modern historians. Considerable attention is paid to dissertational works: the article reveals their achievements and disadvantages, as well as poorly explored aspects.

Keywords: Soviet militia, new economic policy, historiography, history of Ukraine.